

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं

यशो नर्च्छेत्॥ ३ ॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।
प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्ग्रथ्य व्याचष्टे॥ ४ ॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नित्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं
यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः। यस्यान्तो व्याचष्ट
इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव
रुन्धे॥ ५ ॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
धत्ते। तेनैवोद्धृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।
हविर्निर्वृप्स्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।
सामिधेनीरेनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
तनुते॥ ६ ॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।

नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य
 स्वम्। यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृत
 इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
 निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
 क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
 ताजगार्तिमार्च्छति॥ ७ ॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥—————[१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं
 चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपा-
 क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
 दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
 हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥ ८ ॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत
 चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।
 तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
 चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि

ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥
 पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्या-
 न्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
 सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं
 षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं
 ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं
 मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव
 सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य
 धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
 सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
 ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये
 जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो
 भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न

प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यत्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यत्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यद्वं॥—————[२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृतं
स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ
पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त।
अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं
कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव
भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। ऋतवः

संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं
वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरान्सृजत। स
इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति।
सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं
जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्।
जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति।
ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै
माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तश्चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।
स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव
भूत्वा प्राजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण
जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या
प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं
पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा

प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वे सुवर्गं
 लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा
 प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता।
 संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं
 लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्भ्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः स्वित्यब्रुवन्।
 गायत्रियात्रिष्टुभिर्जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु सद्भ्य
 आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै
 प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद।
 द्वादश मासाः पञ्चवर्षः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य
 एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
 एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानुवर्षद्वं॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
 तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
 सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
 यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
 चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
 स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स
 द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥
 सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स
 तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।
 स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
 व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
 पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा
 व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।
 स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै
 हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स
 प्रत्यङ्बाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥
 तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।
 स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्बाधत।
 स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं

हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव५
सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः५
हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति
नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं
लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्॥२६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्त्सोमैर्न यजते।
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रतितिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत् प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामंघ्रीनात्। तैर्ब्रुवन्। व्यावृत्य प्रति
गृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्येष्यतीति। ते व्यावृत्य

प्रत्यङ्गृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणां नार्ह्मीनात्। य एवं
विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा
ह्मीनाति॥२८॥

राजां त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया
प्रतिगृह्णाति। वरुणाय श्वमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये
पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति
गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं
देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानाय ङ्गीरसायान् इत्याह। इयं
वा उत्ताना ङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनं प्रति गृह्णाति। वैश्वानर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति।
वैश्वानरो वै देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति।
तेनामृतत्वमश्न्यामित्याह। अमृतमेवात्मन्धत्ते। वयो दात्र
इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति। मयो

मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदं कस्मा
अदादित्याह। प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः
कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो
दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशेत्याह।
समुद्र इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति। न
समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन
प्रतिगृह्णाति। स एवैनममुष्मिल्लोके काम आगच्छति।
कामैतत्त एषा ते काम दक्षिणेत्याह। काम एव
तद्यजमानोऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि।
य एवं विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति
गृह्णाति॥३३॥

द्वीनात्यश्वमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञियां
ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। अन्नाद्यमव
रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव

लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्निं॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्दशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहः श्वतुर्होतृन्व्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्यां रात्रिः। अह्ना रात्रिन्ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति। एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति।

यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिःषेत्यञ्च च॥ [६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता
रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता
नाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम् वै प्रजापतिरिति।
तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि
नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स
आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तन्निष्ठुर्वीर्यं भूत्वाऽनु
प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत।
तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य।
सुवर्गं लोकमायन्। तैऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्।
अमृतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं
यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र
कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयङ्कृतिः। यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। स

वा अ॒यं म॑नु॒ष्येषु॑ य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मुत्र॑ स॒द्ध्यो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं
व॑हति। य ए॒वं वेद॑। उ॒पैनं॑ य॒ज्ञो न॑मति। सोऽम॑न्यत। अ॒भि
वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद॑मुं लो॒कं क॑मिष्यन्त॒ इति॑। स वाच॑स्पते
हृदि॑ति॒ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्। तस्मा॑द॒स्माल्लो॒काद॑मुं
लो॒कन्ना॑भि का॑मयन्ते। पु॒त्रो हि हृद॑यम्॥४१॥

हृयंते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्हो॒तृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॑
भ्रात॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाꣳश्चतु॑र्हो॒तृभि॒र्यज्ञ॑न्त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॑ भ्रात॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्ढो॑त्रा प्राय॑णीय॒मा सा॑दयति।
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्ढो॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॒ वा ए॒तत्सो॑मम्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॒वैन॑म॒मुं लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्हो॒त्राऽऽति॑थ्यम्। यशो॑
वै चतु॑र्हो॒ता। यश॑ ए॒वात्म॑न्ध॒त्ते। प॒ञ्चहो॑त्रा प॒शुमु॑प॒साद॑यति।
सु॒व॒र्ग्यो वै प॒ञ्चहो॑ता। यज॑मानः प॒शुः। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं
लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै
स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इन्द्रियमेवात्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनन्तर्पयति।
 तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति।
 बहिष्पवमाने दशहोतारं व्याचक्षीत। माध्यं दिने
 पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे पवमाने पञ्चहोतारम्।
 पितृयज्ञे षड्होतारम्। यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे सप्तहोतारम्।
 अनुसवनमेवैनां स्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति।
 देवा वै चतुर्होतृभिः सूत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं
 यशस्कामाः। तेऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
 सर्वेषान्नस्तत्सुहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा।
 धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां९ सोम९
 राजानं यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत्। तेनापाक्रामत्।
 तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रैषाणां
 प्रैषत्वम्। निविद्धिर्न्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिरापुवन्। तदाप्रीणामाप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो
 व्यगृह्णत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो

ग्रहां गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः। तेऽब्रुवन्। यो वै नः
श्रेष्ठोऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तच्छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसाञ्छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तत्साम्नः
साम्त्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्सोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तन्त्वाऽव यश
ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः
प्रोच्यः। यश एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तर्होता तर्पयति षड्विंश निवित्त्वमभूत्तिष्ठति प्राहेति द्वे च॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नासीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
तस्मात्तेपानादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तन्मात्तेपाना-

दुर्चिरंजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयो-
 ऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अंजायन्त।
 तद्भूयोऽतप्यत। तदभ्रमिव समहन्त्यत। तद्वस्तिमंभिनत्॥५१॥
 स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव
 हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्यन्ति।
 तद्वशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवन्तपसो
 वीर्यं विद्वांस्तप्यन्ते। भवत्येव। तद्वा इदमापः
 सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अग्नि। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति। यदप्स्ववापद्यत।
 सा पृथिव्यंभवत्। यद्वयमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्।
 यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो
 रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म।
 य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमाच्छति।
 स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत्
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
 जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
 तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।
 स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
 प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धोना
 असृजत॥ ५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
 तनूरासीत्। तामपाहत। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत्
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
 उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रज्जते पात्रे घृतमदुहत्।
 याऽस्य सा तनूरासीत्॥ ५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
 मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
 सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥ ५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
 वै नोऽभूदिति। तद्देवानान्देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं
 वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य

ए॒वम॑हो॒रा॒त्राणां॑ जन्म॒ वेद॑। नाहो॒रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति॥५८॥
 अ॒स॒तोऽधि॒ मनो॑ऽसृज्यत। मनः॑ प्र॒जाप॑तिमसृजत।
 प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। तद्वा इ॒दं मन॑स्ये॒व प॑र॒मं
 प्र॒ति॑ष्ठितम्। यदि॒दङ्किं॑ च। तदे॒तच्छ्वो॑वस्य॒सन्नाम॑ ब्रह्म।
 व्यु॒च्छन्ती॑व्यु॒च्छन्त्यस्मै॑ वस्य॑सी॒वस्य॑सी व्यु॒च्छति॑। प्रजा॑यते
 प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र प॑रमे॒ष्ठिनो॑ मा॒त्रा॑माप्नोति। य ए॒वं
 वेद॑॥५९॥

अ॒ग्नि॑रजायत॒ तद्भूयो॑ऽतप्यताभिनदरोदीत्प्रजाप॑तीरोद॒स्त्वम॑सृज॒तासृ॑जत घृतम॑दुहृद्वाऽस्य॒ सा
 त॒नूरा॑सीद॒हर॑भवदृच्छति॒ वेदं॑ (इ॒दं धूमो॑ऽग्नि॒ज्योति॑र॒र्चिर्म॑रीचय उ॒दारा॑स्तद॒भ्रं स ज॒घना॑त्सा
 तमि॑न्ना स प्र॒जन॑नात्सा जोत्सा स उ॒पप॑क्षाभ्या॒ं सोऽहो॒रात्रयोः॑ स॒न्धिः स मु॒खात्तद॑हर्द्व॒ववा॑न्मृन्मयं
 दारु॑मयं रज॒ते हरि॑ते तेभ्य॒स्ताभ्यो॑ द्वे तेऽन्नं॒ पयो॑ घृतं॒ सोमम्॑॥)॥ [९]

प्र॒जाप॑तिरिन्द्र॒मसृ॑जतानुजा॒वरं॑ दे॒वाना॑म्। तं प्राहि॑णोत्।
 प॒रेहि॑। ए॒तेषां॑ दे॒वाना॑मधि॒पति॑रे॒धीति॑। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।
 क॒स्त्वम॑सि। व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः॑ स्म॒ इति॑। सोऽब्र॑वीत्।
 क॒स्त्वम॑सि व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः॑ स्म॒ इति॑ मा दे॒वा अ॑वोचं॒
 नि॒ति। अथ॒ वा इ॒दन्त॑र्हि प्र॒जाप॑तौ ह॒र आ॑सीत्॥६०॥

यद॒स्मिन्ना॑दि॒त्ये। तदे॑नमब्रवीत्। ए॒तन्मे॒ प्रय॑च्छ। अथा॒हमे॒तेषां॑

देवाना॑मधि॑पति॑र्भविष्या॒मीति॑। कोऽह॑ꣳ स्या॒मित्य॑ब्रवीत्।
 ए॒तत्प्र॑दायेति॑। ए॒तत्स्या॑ इत्य॑ब्रवीत्। यदे॒तद्वी॑षीति॑। को ह॒
 वै ना॑म॒ प्रजा॑पतिः। य ए॒वं वेद॑॥६१॥

वि॒दुरे॑न॒न्नाम्रा॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्र॒त्य॑मु॒ञ्चत्। ततो॒ वा इन्द्रो॑
 दे॒वाना॑मधि॑पति॑रभवत्। य ए॒वं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व संमा॑नानां
 भव॑ति। सोऽम॑न्यत। किङ्कि॑ वा अ॒कर॑मिति॑। स च॒न्द्रं म॒
 आ॒हरे॑ति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य ए॒वं वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒
 यथा॑ गोपा॒यत् इति॑। तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑।
 नै॒नन्द॑भ्रोति। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्र॒त्य॑स्था॒दिति॑।
 तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॑या॒व्यैव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ प॒रमे॑ष्ठि॒त्वम्।
 य ए॒वं वेद॑। प॒रमा॑मे॒व का॑ष्ठां गच्छ॑ति। तं दे॒वाः संम॑न्तं
 पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑ण॒तः। आ॒दि॒त्याः
 प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उत्त॑र॒तः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः परा॑श्चम्। य ए॒वं वेद॑। उपै॑नꣳ स॒मा॒नाः
 संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता

अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
मुखन्दक्षिणतः। मुखं पश्चात् उत्तरतः पर्यायन्। स उत्तरतः
पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखन्दक्षिणतः।
मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अन्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखन्दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव
च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।

ब॒होरे॒व भू॒याँ॑भ॒वति॑ । सोऽका॒मय॑त वी॒रो म॒ आजा॑ये॒तेति॑ ।
स द॒शहो॑तुश्चतु॒र्होता॑रं निर॑मिमीत । तं प्रायु॑ङ्क्त ॥६८॥

तस्य॒ प्रयु॑क्तीन्द्रोऽजा॒यत॑ । यः का॒मये॑त वी॒रो म॒ आजा॑ये॒तेति॑ ।
स चतु॑र्होता॒रं प्रयु॑ञ्जीत । आऽस्य॑ वी॒रो जा॑यते । सोऽका॒मय॑त
पशु॑मान्त्स्या॒मिति॑ । स चतु॑र्होतुः पञ्च॑होता॒रं निर॑मिमीत ।
तं प्रायु॑ङ्क्त । तस्य॒ प्रयु॑क्ति पशु॑मान॑भवत् । यः का॒मये॑त
पशु॑मान्त्स्या॒मिति॑ । स पञ्च॑होता॒रं प्रयु॑ञ्जीत ॥६९॥

प॒शुमा॑ने॒व भ॑वति । सोऽका॒मय॑त॒र्तवो॑ मे क॒ल्पे॒र॒न्नि॒ति॑ ।
स पञ्च॑होतुः षड्द्वो॑ता॒रं निर॑मिमीत । तं प्रायु॑ङ्क्त । तस्य॒
प्रयु॑क्त्यृ॒तवो॑ऽस्मा अक॒ल्पन्त॑ । यः का॒मये॑त॒र्तवो॑ मे
क॒ल्पे॒र॒न्नि॒ति॑ । स षड्द्वो॑ता॒रं प्रयु॑ञ्जीत । क॒ल्पन्ते॑ऽस्मा ऋ॒तवः॑ ।
सोऽका॒मय॑त सोम॒पः सो॑मया॒जी स्या॑म् । आ मे॑ सोम॒पः
सो॑मया॒जी जा॑ये॒तेति॑ ॥७०॥

स षड्द्वो॑तुः स॒प्तहो॑ता॒रं निर॑मिमीत । तं प्रायु॑ङ्क्त । तस्य॒
प्रयु॑क्ति सोम॒पः सो॑मया॒ज्य॑भवत् । आऽस्य॑ सोम॒पः
सो॑मया॒ज्य॑जायत । यः का॒मये॑त सोम॒पः सो॑मया॒जी स्या॑म् ।
आ मे॑ सोम॒पः सो॑मया॒जी जा॑ये॒तेति॑ । स स॒प्तहो॑ता॒रं प्रयु॑ञ्जीत ।

सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रतितिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयङ्कृतिः॥७२॥

यदिदङ्किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्भ्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्। द्रश्पूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धषड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥७३॥

अमिमीत तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥

[११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत द्रश्पूर्णमासौ सृजेयेति

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन
 दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यं देवा वै
 चतुर्होतृभिरिदं वा अग्नें प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् बहोर्भूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैनत्तस्य वा इयं कृप्तिस्तस्मात्तेपाणाज्योतिर्यदस्मिन्नादित
 स षड्भौतः सप्तहोतारत्रिसप्ततिः॥७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥